

ایران زمین
در شعر فارسی

منوچهر لک

مؤسسه مطالعات ملی

۱۳۸۴

لک، منوچهر، ۱۳۴۸ -

ایران زمین در شعر فارسی / منوچهر لک- تهران: موسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی، ۱۳۸۴.
۲۵۰۰۰ ریال

ISBN 964-93165-9-0

۲۵۶ ص.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۲۴۷] - ۲۵۲.

نمایه.

۱. شعر فارسی- قرن ۱۴- مجموعه ها، الف. عنوان.

الف ۵۵۶ ل / ۶۲۰۸ / ۱ فا ۸

PIR ۴۱۹۰ / ۹ الف ۸۵ ل

۱۳۸۴

۴۳۱۶۴-۸۳م

کتابخانه ملی ایران

ایران زمین در شعر فارسی

نویسنده:	منوچهر لک
حروفچین:	محمود قرمدانلی
طراح جلد:	محمدمهدی صنعتی
ناشر:	انتشارات تمدن ایرانی
لیتوگرافی و چاپ:	محراب قلم
توبیت چاپ:	اول - ۱۳۸۴
شمارگان:	۲۰۰۰ نسخه
شابک:	۹۶۴-۹۶۲۱۸-۲-۲
قیمت:	۲۵۰۰۰ ریال

نشانی: تهران، خیابان سهروردی شمالی، خیابان خرمشهر، پلاک ۱۴ ص پ: ۱۸۱۵-۱۶۳۱۵

تلفن: ۸۷۴۵۲۰۹ و ۸۷۴۵۲۲۸ دورنگار: ۸۷۴۵۳۴۱

www.rinsweb.org

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۵	سخن ناشر
۷	مقدمه
۱۱	فصل اول: مفاهیم و نظریات
۱۱	۱- شعر چیست؟
۱۳	۲- شعر معاصر
۱۵	۳- شعر انقلاب و جنگ تحمیلی
۱۶	۳-۱ دوره نخست
۱۷	۳-۲ دوره دوم
۱۸	۳-۳ دوره سوم
۱۸	۳-۴ دوره چهارم
۲۰	۴- شعر میهنی (وطنیه)
۲۱	۵- شاعر ملی
۲۴	۶- ایران‌زمین
۲۶	۷- روش و محدوده پژوهش
۲۹	فصل دوم: مؤلفه‌های ایران‌زمین در شعر فارسی
۲۹	۱- توصیف مظاهر مختلف میهن
۲۹	۱-۱ سرزمین
۵۰	۱-۲ مادر میهن
۵۱	۱-۳ وطن‌دوستی
۶۹	۲- نمادها و اسطوره‌های ایران زمین
۶۹	۲-۱ نمادهای ایران
۸۰	۲-۲ مردم ایران
۸۴	۲-۳ قهرمانان و اسطوره‌های ایرانی
۹۴	۲-۴ توصیف پرچم ایران
۱۰۴	۳- انقلاب اسلامی در ایران
۱۰۴	۳-۱ انقلاب
۱۰۸	۳-۲ امام خمینی (ره)
۱۱۱	۳-۳ اسلام در ایران

۱۱۲	۴- دفاع از ایران زمین
۱۱۲	۴-۱- دفاع
۱۴۳	۴-۲- جنگ تحمیلی
۱۵۱	۴-۳- شهیدان وطن
۱۵۸	۴-۴- فدا کردن جان برای میهن
۱۵۹	۴-۵- پیروزی مدافعان میهن
۱۶۱	۴-۶- شهرهای میهن
۱۷۳	۴-۷- سربازان و مدافعان میهن
۱۷۵	۴-۸- وحدت و یکپارچگی ایران
۱۸۳	۵- فرهنگ و هنر ایرانی
۱۸۳	۵-۱- شعرای ایرانی
۱۹۷	۵-۲- هنر ایرانی
۲۰۰	۵-۳- تاریخ و فرهنگ
۲۱۲	۶- دوری از وطن
۲۱۲	۶-۱- ناله‌های دور از وطن
۲۱۹	۶-۲- برحذر داشتن از ترک وطن
۲۲۱	۶-۳- شکوه از عقب ماندگی ایران
۲۲۵	واپسین سخن
۲۲۵	۱- توصیف مظاهر مختلف میهن
۲۲۹	۲- نمادها و اسطوره‌های ایران زمین
۲۳۱	۳- انقلاب اسلامی در ایران
۲۳۲	۴- دفاع از ایران زمین
۲۳۳	۵- فرهنگ و هنر ایرانی
۲۳۴	۶- دوری از وطن
۲۳۵	زندگی‌نامه شاعران
۲۴۷	فهرست منابع
۲۵۳	نمایه

سخن ناشر

سرزمین در مفهوم جغرافیایی آن با مرزها و نشانه‌های مشخص شناخته می‌شود و در مفهوم بوم‌شناختی آن ناظر بر محیط زیست انسان و ویژگی‌های آن است و بر حیات فردی، جمعی و ابعاد عینی و ذهنی انسان تأثیرگذار است. به عبارتی نمی‌توان اجتماعی از افراد انسانی را سراغ گرفت که فاقد تصویری از سرزمین و وطن به معنای مکانی مشخص برای زندگی باشد. حتی اجتماعاتی که همواره در حرکت و جابجایی از نقطه‌ای به نقطه دیگرند و اصطلاحاً فاقد وطن و سرزمین هستند، تصویری وطنی و بی‌سرزمینی را در نسبت با وطن و سرزمین و مردمانی که دارای وطن و سرزمین‌اند، کسب کرده یا به آن منتسب شده‌اند. دلایل اهمیت سرزمین در حیات فردی و جمعی انسان متعدد است؛ زیرا تداوم حیات و بقای فردی و اجتماعی بدون سرزمین امکان ندارد، چه رسد به اینکه بخواهیم از تمدن‌سازی و تحول در شیوه‌های زیست و مدنیت انسان یاد کنیم.

از سوی دیگر سرزمین در هویت‌آفرینی فردی و جمعی نیز نقش مؤثری دارد. خودی و بیگانه و به عبارتی خودشناسی و غیریت‌سازی همواره بر مبنای تصویری از تعلق سرزمینی پدیدار می‌شود. این ویژگی بخصوص آنجا که افراد از اجتماع خود خارج شده و با اجتماعات کلان‌تر مواجه می‌شوند، بیش از پیش آشکار می‌شود. بنابراین برخورداری از سرزمین، به معنای دسترسی به منابع عینی و ذهنی بقا و تداوم حیات فردی و جمعی است. از همین‌روست که خونین‌ترین منازعات جمعی انسان‌ها بر سر سرزمین، تصرف یا حفاظت از آن صورت گرفته و دفاع از سرزمین به معنای حفاظت از منابع ارزشمندی است که لازمه بقا و تداوم حیات جمعی و همچنین عناصر ذهنی آن یا هویت است؛ همچنان که تصرف سرزمین دیگر به معنای برخورداری بیشتر از امکاناتی است که می‌تواند در بقا، تداوم و هویت‌های مربوط به آن نقش‌آفرینی کند. هر چند در فرایند هویت‌یابی فردی و جمعی عناصر مختلفی از جمله فرهنگ و نظام معتقدات دینی، ارزشی و اخلاقی مؤثرند، با

این حال سرزمین مهمترین عنصر تأثیرگذار در این فرایند است؛ به گونه‌ای که دفاع سرزمینی همواره از پشتوانه معتقدات اخلاقی و دینی برخوردار بوده است.

سرزمین، فی‌نفسه وفاق آفرین و همبستگی‌بخش است. تهدیدات سرزمینی، همواره وفاق ملی و جمعی به همراه آورده است. حماسه‌های کم‌نظیر ملی و جمعی در چنین شرایطی آفریده می‌شوند و در عرصه‌های مختلف فرهنگ، ادبیات، هنر و رفتار جمعی بروز و نمود می‌یابند.

سرزمین ایران بنا به دلایل مختلف همواره مورد طمع بیگانگان بوده و این طمع‌ورزی حوادث تلخی را بر سرنوشت جمعی ملت ایران در گذشته و حال تحمیل کرده است. با این حال اجتماع ایرانی، پس از جنگ‌ها و شکست‌ها، ققنوس‌وار سر بر آورده و به بازسازی فرهنگ و تمدن خود همت کرده و ایران و ایرانی همچنان پایدار و پابرجا مانده است. به همین دلیل سرزمین در خاطره جمعی ایرانیان همواره جایگاهی ویژه داشته است.

زبان فارسی بخصوص زبان شعری آن تجلیگاه ظریف‌ترین و در عین حال پرمحتواترین مضامین درباره سرزمین، زیبایی‌های طبیعی، مردمان و فرهنگ و تمدن آن بوده، به گونه‌ای که خود به یکی از منابع و عناصر هویت‌بخش اجتماع ایرانی تبدیل شده است.

سرودها و چکامه‌های شعری این مرز بوم، به‌خصوص آنگاه که هویت سرزمینی ایران در معرض تهدید و تجاوز بیگانگان قرار گرفته، توانسته است با بیان مضامین عالی در ضرورت دفاع از تمامیت سرزمینی به منبعی وحدت‌آفرین و هویت‌بخش تبدیل شده و زبان و شعر فارسی را به منبعی برای حفظ و تداوم سرزمین ایران و هویت ایرانی تبدیل نماید.

مجموعه حاضر، برگرفته‌ای از شعر شاعران معاصر در یکی از ادوار حساس تاریخ ایران است که در آن "ایران زمین" و مؤلفه‌های آن از جمله فرهنگ، اقوام، تمدن و ضرورت دفاع از این سرزمین مورد توجه قرار گرفته است. مؤسسه مطالعات ملی در راستای اهداف خود در زمینه همبستگی و وفاق ملی و در جهت گشودن ابواب جدید برای پژوهش در این مقولات و توجه پژوهشگران عرصه‌های مختلف و از جمله فرهیختگان عرصه شعر و ادب اقدام به انتشار این اثر نموده و امیدوار است با انتشار این اثر گامی در این زمینه برداشته باشد.

مقدمه

ایران از این جهت که از موقعیتی استراتژیک برخوردار بوده، پل تمدن شرق و غرب به شمار رفته و مسئله هویت و تعریف آن در دوره‌های مختلف تاریخی یکی از مهم‌ترین مسائل ایرانیان بوده است. با نگاهی کوتاه به تاریخ ایران به این نکته پی می‌بریم که سرزمین ایران همواره مورد حمله و تهاجم اقوام و هویت‌های بیگانه بوده است؛ از فرهنگ یونانی گرفته تا اعراب، مغول‌ها و این اواخر نیز فرهنگ غرب، اما فرهنگ و هویت ایرانی با غنای خود نه تنها در مقابل فرهنگ‌های مهاجم از بین نرفته، بلکه آنها را در خود حل کرده است. ناگفته نماند که تأثیرپذیری فرهنگ ایرانی نیز از این فرهنگ‌ها غیرقابل انکار است، اما ایرانی در هر دوره‌ای سعی داشته با تعریف هویت خود به براساس مؤلفه‌هایی جدید به مواجهه با فرهنگ‌های بیگانه بپردازد. بنابراین مشاهده می‌شود که عناصر و مؤلفه‌های سازنده این هویت در دوره‌های مختلف تاریخی دستخوش تغییر و تحول می‌شوند تا بتوانند موجودیت خود را حفظ کنند.

هر کشور و ملیتی به مانند واحدی زنده است و افراد آن به منزله سلول‌ها و یاخته‌های تشکیل دهنده آن؛ بنابراین اگر این سلول‌ها هویت مادی و معنوی خود را از دست بدهند، سرانجام به مرگ کشور خواهد انجامید؛ مرگی که حیات مادی و معنوی یک ملت را از بین خواهد برد. بنابراین هویت و احساس موجودیت مانند روحی است که افراد در کالبد جامعه و کشور خود می‌دمند و با زنده بودن و احساس هویت داشتن سلول‌ها، کل مجموعه نیز زنده خواهد ماند و احساس هویت خواهد کرد.

فرهنگ و هنر، یکی از مؤلفه‌های سازنده هویت ملی هر سرزمینی می‌باشد. ادبیات و به ویژه شعر هر ملتی چکیده تاریخ و فرهنگ مردم یک سرزمین است؛ بنابراین اگر بخواهیم از تاریخ، هنر و فرهنگ یک قوم یا ملت باخبر شویم، کافی است به شاهکاری‌های ادبی و بهترین اشعار آنها مراجعه کنیم.

ایرانی‌ها مردمی شعر دوست بوده‌اند و علاقهٔ شدید به شعر و ادبیات در این سرزمین پیشینه و پشتوانه‌ای تاریخی دارد. به همین سبب شعر فارسی در دوره‌های مختلف تاریخی به زبان خودشناسی و هویت‌یابی ایرانیان تبدیل شده است و یک جریان اجتماعی، نوعی خلاقیت فرهنگی و تجربه‌ای تاریخی است. به این ترتیب در جریان خلاقیت‌های فردی و جمعی، موجی از احساسات و عواطف انسانی، دینی، ملی و سایر ارزش‌های سازنده فرهنگی، در جریان خلاقیت‌های فردی و جمعی در قالب‌های متفاوت شعری خود را آشکار می‌سازد. از این دیدگاه می‌توان شعر را نبوغ فرهنگی جامعه دانست که روایت‌گر جریان‌های فکری و اجتماعی جامعه عصر خود است و در جریان گفت‌وگوهای اجتماعی، کارکردهای ویژه خود را در قالب‌های متنوع بیان می‌کند. برخی از اشعار به دلیل شرایط ویژهٔ زمانی و مکانی، جزئی از خاطره و حافظهٔ جمعی و ملی مردم می‌شوند؛ مانند شعر «ای ایران ای مرز پر گهر» که توسط «حسین گل‌گلاب» در زمان اشغال ایران توسط متفقین در جنگ جهانی دوم سروده شده و امروزه جزئی جدایی‌ناپذیر از حافظهٔ جمعی ایرانیان شده است.

بنابراین می‌توان گفت که شعر هنر ملی ایرانیان است و امروزه به نمادی برای هویت ملی آنان تبدیل شده است که ریشه در عمق فرهنگ و تاریخ چند هزار سالهٔ این مردم دارد. از این رو بر آن شدیم که مقولهٔ هویت ملی را در شعر معاصر فارسی «از سال ۱۳۵۷ تاکنون» مورد بررسی قرار دهیم.

مهم‌ترین دلایل انتخاب شعر برای این موضوع را می‌توان این گونه برشمرد:

نخست اینکه شعر هر زمان، یازتاب اوضاع اجتماعی آن دوران است و شاعران حتی اگر بخواهند جهانی بیندیشند و جهانی بساریند، ناگزیرند به زبان و فرهنگ ملی اندیشیده و شعر بساریند؛ بنابراین از طریق شعر امروز ایران می‌توان به شناخت جامعهٔ پیرامونمان نایل شد؛ چرا که شاعران راویان بیدار وجدان جمعی یک جامعه هستند.

دلیل دوم، وجود عنصر صداقت در شعر است. در شعر سهم ناخودآگاه بیش از خودآگاه است و خود شاعر نیز در لحظهٔ سرایش شعر نمی‌داند که محصول نهایی احساس و اندیشهٔ او چه خواهد بود. بنابراین صداقت در شعر را می‌توان مهم‌ترین ویژگی شعر دانست که در متون دیگر مانند متون فلسفی، سیاسی، تاریخی و ... یافت نمی‌شود. صداقتی که از ناخودآگاه سرچشمه می‌گیرد و شائبه‌ای در آن وجود ندارد.

در این پژوهش بررسی شعرای امروز ایران با تمرکز ویژه بر مسئله هویت‌سازی شعر، مورد نظر بوده است. اما همان گونه که می‌دانیم جست‌وجو در شعر این سرزمین کاری بس دشوار است چرا که ادبیات این سرزمین به اقیانوس ژرفی می‌ماند که طول، عرض و عمق آن روز به روز در حال افزایش است. بنابراین سخنی به گزاف نگفته‌ایم اگر بگوییم هیچ گاه نمی‌توان تمام شاعران ایران را شناخت و شناساند، اما:

آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر جرعه‌ای باید چشید

نخستین فصل این کتاب به معرفی شیوه انتخاب آثار، چگونگی سازماندهی و تفکیک مطالب و توضیح و تفسیر مفاهیم نظری اختصاص دارد. در فصل دوم نمونه اشعار با موضوعات مربوط به ایران زمین نقل شده است و در پایان نیز جمع‌بندی مطالب با محوریت نسبت میان شعر و هویت ایران‌زمین ارائه شده است.

مطمئناً کاری که انجام شده است بی‌نقص نیست؛ اما به لحاظ نبودن تألیف و پژوهشی در این موضوع، شاید اولین کتاب باشد؛ بنابراین انتشار این اثر را فتح بابی می‌دانیم که پژوهشگران را متوجه این حوزه می‌سازد تا با تلاش بیشتر آنان به شناخت یکی دیگر از زوایای شعر و ادبیات این سرزمین بپردازیم.

این اثر را به روح بزرگ پدرم تقدیم می‌نمایم؛ او که اولین و بهترین آموزگار من بود. سپاس حق‌شناسانه خود را نثار رنج‌های بی‌پیرایه‌اش نموده و همیشه با شانی که او به من آموخت، زندگی خواهم کرد.

امیدوارم که این تلاش، خدمتی هر چند ناچیز به فرهنگ سترگ و پایدار این سرزمین باشد و بتواند توجه و علاقه به پژوهش‌های ژرف‌تری را در این زمینه به‌وجود آورد.